

розвитку учнів. Але, разом з тим, класний керівник повинен мати при собі найточнішу інформацію для характеристики кожного учня.

Отже, впродовж другої половини XIX ст., попри всі перешкоди, зокрема посилення централізованого управління, деструктивно заборонні процеси, на Поділлі створюються перші українські інституції, визначаються яскраві постаті в галузі світської та духовної освіти. Духовно-освітні заклади набувають як релігійного, так і світського характеру.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Філіпюк А.Г. Освіта Поділля на рубежі ХУІІІ-ХІХ ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Т.1.-Кам'янець-Подільський, 1999.-С.71; 2. Кулікова гімназія як символ кращих традицій у вітчизняній освіті // Історія в школі.-2000.-№ 4.- С.10; 3. Очерки истории школ и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в.-М.: Педагогика,-1976.-С.112-113; 4. Кам'янець-Подільський міський архів (далі КПМА).-Ф.319.-Оп.1.-Спр.94.-Арк.74; 5. Очерки истории школ и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в.-М., 1976.-С.114-127; 6. Грушевський М.С. Про українську мову і українську школу.-К.,1991.-С.16-17 (репринт з вид.1913 р.); 7. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. (Упорядник І.О.Кресіна, за ред. В.Ф.Панібудьласки.-К.,1997.-С.284; 8. Обзор Подольской губернии за 1897 год.-К.,1997.-С.138; 9. Там само.-С.138; 10. Нариси історії Поділля. (На допомогу вчителю).-Хмельницький, 1990.-С.165; 11. Сесак І.В. З історії Кам'янець-Подільської Маріїнської жіночої гімназії (1867-1917) // Освіта, наука і культура Поділля. Збірник наукових праць.-Т.1.-Кам'янець-Подільський, 1998.-С.97; 12. Историческая справка о Камянец-Подольской мужской гимназии 1830-1877 гг. //КПМДА.-Ф.67.-Оп.1.-Спр.4.-Арк.7; 13.Денисова Л. З історії освіти у м.Вінниці (друга половина XIX – початок XX ст.)//Подільський телеграф.- 2001.- № 12- 13 вересня; 14. Там само; 15. Там само; 16. КМДА.-Ф.319.-Оп.1.-Спр.71.-С.9; 17. Там само.-С.8-16; 18.Л.Денисова З історії освіти у м.Вінниці. (друга половина XIX – початок XX ст.)// Подільський телеграф.-2001.-№ 12-13 вересня.

І.П. Мельничук

ДОПОМОГА НАСЕЛЕННЯ ПОДІЛЛЯ ГОЛОДУЮЧИМ У 1921 – 1923 РР.

З офіційної точки зору голод 1921-23 років в Україні пояснювався посухою 1921 р.,¹ а також наслідками економічної відсталості, світової і громадянської воєн. Проте вирішальними ці фактори не були. Голод 1921-23 рр. в Україні був викликаний перш за все суб'єктивними факторами: соціально-економічною політикою більшовиків і насильницькими заходами, за допомогою яких вона здійснювалась. Продрозкладка мала сприяти, на думку Леніна, форсованому переходу до комуністичного, тобто позаринкового способу виробництва й розподілу продукції.

Визнавши безперспективність такої політики, РКП(б) навесні 1921 р. змушена була перейти до нової економічної політики. Проте народне господарство України на той час перебувало вже в глибокій кризі. Насильницькі заходи так званого “воєнного комунізму” застосовувалися в Україні й після березня 1921 р., коли відповідно до рішень X з'їзду РКП(б) було скасовано продрозкладку. Відзначимо, що посуха водночас вразила і Росію, і Україну, однак становище останньої було важчим: від неї вимагали хліб для постачання Поволжю, який доводилося вилучати старими методами, а південні райони УСРР залишалися без допомоги. Це підтверджується документами, які довгий час приховувалися від сучасників. Із здобуттям незалежності перед українськими істориками відкрилися недоступні раніше архіви, де знаходяться матеріали партійних і урядових установ, різні звіти громадських організацій, повідомлення спостерігачів, статистичні дані тощо.

З'явилась реальна можливість розповісти про ці події мовою документів. Як же розвивались події голоду 1921-23 рр. на Поділлі, зокрема у нашій області? Із 5 неврожайних губерній Подільська губернія потрапила в число тих, в яких урожай був нижче середнього. Тобто прямої загрози голоду для населення не було. Однак тенденція до погіршення продовольчого постачання, зменшення урожайності, руйнації селянських господарств спостерігалась уже з весни 1921 р. Так, постанова РНК УСРР від 29 березня 1921 р. передбачала для Подільської губернії обов'язкову хлібоздачу (продрозкладку) після

закінчення посівної кампанії в розмірі 1 млн. 500 тис. пудів хліба.² Відповідні директиви одразу ж були направлені Подільським губкомом в усі повітові комітети КП(б)У.³ Разом з тим ставки оподаткування українських селян було штучно підвищені з метою забезпечення хлібом неврожайних російських губерній.⁴

Однак через нереальність здійснення хлібозаготівельних планів уряд змушений був їх зменшити у 1921 р. з 137 млн. пудів до 95 млн., а на початку 1922 р. – до 81,5 млн. пудів. Проте на той час в Подільській губернії було вже зібрано методом продрозкладки 10,6 млн. пудів.⁵ Незважаючи на формальне проголошення продподатку, формування державного хлібного фонду фактично відбувалося заходами позаекономічного примусу: експропріація продукції заможних селян комітетами незаможників, кругова порука, формування військових продовольчих дружин, штрафні санкції, арешти і навіть розстріли. Отже, в 1921р. неп на Поділля і в Україну ще не прийшов.

На організацію допомоги голодуючому Поволжю були спрямовані всі зусилля партійного, радянського і профспілкового апарату. Вже 1921 р. в Україні була утворена Центральна комісія допомоги голодуючим при ВУЦВК, яка в листопаді 1922 р. була реорганізована в Центральну комісію по боротьбі з наслідками голоду.⁶ Одразу ж на місцях почали створювати губернські та повітові комітети допомоги голодуючим.⁷ Виконання поставлених перед ними завдань забезпечували, як і в період “воєнного комунізму”, райпродкомісари.⁸ У 1921 р. в основному зібраний хліб, продовольство, гроші з Подільської губернії направлялись в Поволжя і на Донбас, про що свідчать доповідні записки райпродкомісарів з місць, протоколи засідань повітових комітетів, громадських, профспілкових організацій, споживчих товариств тощо.

Так, наприклад, у протоколі засідання Жмеринського комітету допомоги голодуючим Поволжя йшлося про організацію в кожній сільській раді комісії по допомозі, випуск листівок, підготовку складів для збору продовольства та ін.⁹ Як наслідок, в самій Жмеринці і по селах повіту в 1921-22 рр. проходили тижні та місячники по збору коштів, продподатку на допомогу голодуючим. Комсомольці міста на своїх зборах прийняли рішення про перерахування в фонд допомоги 2-тижневої зарплати та триденного пайка, організували суботник. Жмеринська спілка мисливців та риболовів перерахувала зі своїх членських внесків 500 тис. крб. Для прискорення збору продподатку в села повіту були направлені курсанти партшколи. Організація Червоного хреста міста також провела тиждень збору коштів на допомогу голодуючим півдня Росії. В місті 1922 р. було відкрито притулок на 50 місць для біженців від голоду. В листі Жмеринського повітового виконавчого комітету до повіткому КП(б)У повідомлялось, що за період з 12 жовтня 1921 р. по 18 січня 1922 р. на рахунок комітету допомоги голодуючим надійшло більше 65 млн. крб., з них 49,5 млн. переведено до губернського комітету. Крім того зібрано 8,1 тис. пудів хліба, 1200 пудів сала та 1000 пудів інших продуктів (картоплі, сушки і т. ін.)⁹.

Літинський повітовий комітет КП(б)У в серпні 1921 р. надіслав до всіх партійних осередків листа про необхідність надання допомоги голодуючим від посухи в Донбасі. До речі, у жодній урядовій постанові чи зверненні про організацію боротьби з голодом за літо-осінь 1921 р. не згадується про необхідність мобілізації продовольства і коштів для врятування голодуючих Півдня і Сходу України. Повідомлень про тяжке становище населення неврожайних губерній УСРР не знаходимо і на сторінках преси. Голод в Україні приховувався від російської і світової громадськості. Тільки взимку 1921-22 рр., коли на Півдні поширилася смертність від голоду, було послаблено податковий тягар, а засоби масової інформації та губкоми КП(б)У отримали дозвіл розпочати агітацію на підтримку голодуючим України¹⁰.

Як бачимо, в Подільській губернії ця кампанія розгорнулась раніше. Так, в доповідній записці Літинського райпродкомісара до повіткому КП(б)У про роботу особливої воєнно-продовольчої комісії на допомогу голодуючим Донбасу йшлося про зібрані на ці цілі у 1921 р. більше 70 тис. крб. та 1,3 тис. пудів продуктів. Разом з тим, у грудні 1921 р. той же

райпродкомісар повідомляв про критичне становище, яке склалося в селах повіту у взаєминах між селянами та солдатами Червоної Армії. Останні, не рахуючись із селянами, забирали силоміць для своїх потреб продукти харчування, фураж для коней, відбирали коней, волів, підводи для транспортних цілей. Через це селяни почали масово вирізати худобу. Скарги людей на таку поведінку військових до командирів не знаходили відповіді. Комісар радив припинити таке свавілля, щоб переконати населення у тому, що Червона Армія дійсно захищає їхні інтереси¹¹.

Такі дії більшовицької влади, військових частин Червоної Армії викликали незадоволення селянства не лише Подільської губернії, але й всієї України. Селянство чинило опір, як могло: відкриті збройні виступи, нездача хліба, скорочення посівів, вирізання худоби, приховування врожаю. Самі партійні активісти на різного роду зібраннях говорили про це. Наприклад, у виступі секретаря партосередку Петухова із с. Вендичани Могилів-Подільського повіту відзначалось, що селяни не співчують Поволжю, заявляючи “хто працює, у того і хліб є...”¹².

Мало того, що село фактично грабувалося, на “допомогу” місцевій владі по викачці хліба, в тому числі і на потреби допомоги голодуючим, восени та взимку 1921-22 рр. були кинуті військові частини. Так, на засіданні української економічної наради від 5 листопада 1921 р. було прийнято рішення про використання в Подільській губернії кінного корпусу для проведення продкампанії, або ж надати 2 тис. гвинтівок для озброєння продміліції. Більше того, у грудні 1921 р. командувач Київським військовим округом Й.Е.Якір повідомляв РНК УСРР про виділення губерніям, в тому числі Подільській, 800 штиків та кілька ескадронів для проведення продовольчої кампанії¹³. Отже, незважаючи на неп, більшовицька влада продовжувала застосовувати по відношенню до селян адміністративний тиск та силові методи.

Нічим не відрізнялися методи і заходи організації допомоги голодуючим та кампанія хлібоздачі і в 1922 році в Україні і зокрема на Поділлі. Правда, тепер за Подільською губернією чітко закріплювались Придністров'я, Олександрівськ (Запоріжжя), Донбас та Царицинська губернія в Поволжі. Щоб зібрати 20 тис. пудів жита для вказаних районів, Ямпільський повітовий комітет допомоги голодуючим в квітні 1922 р. знову пропонував організувати в селах повіту продрозкладку. Крім того, в усі установи були розіслані інструкції щодо проведення допомоги голодуючим, зокрема з кожного працівника в обов'язковому порядку відраховувалося з його пайка від 2 до 5 фунтів хліба, знову запроваджувались тижні і місячники для збору коштів та для допомоги дитячим будинкам.¹⁴

Адміністративний тиск, як свідчать документи, не зменшувався, а навпаки посилювався. Більше того, влада вдавалась до ще витонченіших, жорстокіших, навіть аморальних, протиправних заходів, щоб виконати заплановане. Так, 1 березня 1922 р. з'являється постанова ВУЦВК “Про відповідальність за злочини проти справи надання допомоги голодуючим”, в якій всі державні посадові особи, керівники організацій, винні в невиконанні покладених на них службових обов'язків у відношенні допомоги голодуючим, підлягають позбавленню волі до 5 років з конфіскацією майна. Така ж міра покарання встановлювалась і для працівників транспорту. Члени комісії допомоги голодуючим лише за неявку на засідання без поважних причин могли бути звільнені з роботи без права займати посади в державних і громадських установах. Приватні особи, винні в невиконанні без поважних причин своїх зобов'язань щодо допомоги голодуючим, могли позбутися майна, але без позбавлення волі.¹⁵

Водночас у 1922 р. була проголошена кампанія вилучення церковних цінностей на користь голодуючих.¹⁶ На той час держава нібито підтримала ініціативу священнослужителів і релігійних громад неврожайних губерній. Однак вилучення цінностей мало приховану антицерковну спрямованість. Її політичний зміст було розкрито лише в публікації за 1990 рік в журналі “Известия ЦК КПСС” листа В.І.Леніна до членів політбюро і голови ВЦВК М.І.Калініна (березень 1922 р.). У листі вказувалось на необхідність

цілковитого позбавлення церкви як політичного опонента матеріальної бази і на довершення – ізоляцію вищого духовенства під приводом опору вилученню цінностей.¹⁷

На фоні таких масштабних жорстких адміністративних і силових методів виглядають мізерними оголошені в містах і селах, державних і громадських установах губерній так звані “кухольні збори”. Коли в Ольгополі, Бершаді, Могилів-Подільському та інших містах в людних місцях, на базарах, в церквах вивішували кухлі з написом “На допомогу голодуючим”. Безумовно, населення жертвувало свої кошти.¹⁸ Поряд з цим, відбираючи у людей останні копійки, партійні органи дозволяли собі підвищувати заробітну плату, видавати відповідальним працівникам на відрядження та допомогу сотні тисяч крб. Наприклад, першому секретареві Могилів-Подільського повітового комітету КП(б)У Розкольникову була надана одноразова допомога в сумі 100 тис. крб.¹⁹

У 1921-23 рр. поширилась практика прийому в дитячі будинки та в сім’ї дітей з голодуючих губерній. Так, з ініціативи Брацлавського повітового комітету допомоги голодуючим на з’їзді Рад повіту було прийнято рішення про запрошення із голодуючих губерній 6 тис. дорослих та 1 тис. дітей. В інформації відділу народної освіти повіткому КП(б)У відзначалося, що за період з вересня 1921 р. по вересень 1922 р. було прийнято 446 дітей, з них 155 чол. розмістили в сім’ях, 80 – в дитячих будинках.²⁰

Чимало продуктів харчування, коштів у фонд допомоги голодуючим було зібрано Вінницькою районною спілкою споживчих товариств.²¹ За даними Подільського губернського комітету допомоги голодуючим, губерньська спілка зібрала впродовж 1921-22 рр. в 13 – ти повітах біля 800 млн. крб. та відправила в голодуючі губернії тисячі пудів продовольства.²²

Таким чином, огляд джерел, які знаходяться в фондах ДАВО, дозволяє зробити висновок про досить вагомий внесок населення Подільської губернії в фонд допомоги голодуючим у 1921-23 рр. Інша річ, що форми і методи надання цієї допомоги були досить жорсткими, що викликало незадоволення, особливо у селянства. І зовсім незрозумілою для багатьох виявилась ситуація, коли південні райони Вінниччини в 1924-1925 рр. охопила засуха і голод, чому ніякої практичної допомоги від центру населення краю майже не отримало. Чи не таким ставленням влади до населення можна пояснити причину опору подільських селян практично всім заходам, які вона проводила аж до початку 30-х рр. ХХ ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО).-ФП.5.-Оп.1.-Спр.20.-Арк.15; 2. Голод 1921-23 рр. в Україні: Зб. документів і матеріалів.-К.,1993.-С.24; 3. ДАВО.-ФП.8.-Оп.1.-Спр.14.-Арк.53; 4. Голод 1921-23 рр. в Україні.-С.30; 5. Там само.-С.77; 6. ДАВО.-ФП.766.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.111; 7. Див.: ДАВО.- ФП.3.-Оп.1.-Спр.82; ФП.5.-Оп.1.-Спр.5,19; ФП.6.-Оп.1.-Спр.20; ФП.7.-Оп.1.-Спр.47, 147; ФП.8.-Оп.1.-Спр.87,134; ФП.244.-Оп.1.-Спр.65; 8. Там само.-ФП.5.-Оп.1.-Спр.19.-Арк.1; 9. Там само.-ФП.3.-Оп.1.-Спр.35.-Арк. 5, 7, 16, 17, 19, 32; Спр.82.-Арк.1, 4, 9, 17;10. Там само.-Арк.6; 11. Там само.-ФП.5.-Оп.1.-Спр.19.-Арк.1, 3, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 15, 16; Спр.20.- Арк.15; 12. Там само.-ФП.6.-Оп.1.-Спр.5.-Арк.1; 13. Голод 1921-23 рр. в Україні.-С.44-45, 60; 14. ДАВО.-ФП.8.-Оп.1.-Спр.14.-Арк.219; Спр.87.-Арк.11, 16, 19, 22; 15. Там само. –Арк.6-7; 16. Збірник постанов і розпоряджень робітничо-селянського уряду України.-1922.-№ 11.-С.189; 17. Див.: Известия ЦК КПСС.-1990.-№4. -С.16-17.; 18. Див.: ДАВО.-ФП.7.-Оп.1.-Спр.147.-Арк.8; ФП.6.-Оп.1.-Спр.2.-Арк.17-18; ФП.766.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.11, 51; 19. Там само.-ФП.6.-Оп.1.-Спр.2.-Арк.25, 37; 20. Там само.-ФП.8.-Оп.1.-Спр.14.-Арк.223; ФП.244.-Оп.1.-Спр.65.-Арк.9; 21. Там само.-ФП.766.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.11, 51, 74; 22. Там само.-Арк.146, 164-166.

Л.П.Громова, А.Б.Пономаренко

РОЛЬ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У ПАРТІЙНОМУ ТА ДЕРЖАВНОМУ БУДІВНИЦТВІ В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ 20–Х РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Проблема встановлення радянської влади в Україні набула актуальності після проголошення державної незалежності нашої країни в серпні 1991 року. Виникла нагальна